

חוברת לימוד והגות

תולדות

12 שאלות לשאול סביב שולחן השבת

שתיים־עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "תולדות: שני האחים היריבים": מדוע ההיסטוריה האמיתית מתחילה בזיווגם של יצחק ורבקה, מדוע קשה יותר להיות צדיק בן צדיק, ומדוע הנישואין הם נקודת המוצא של האהבה. ועד שני האחים היריבים, ישמעאל ועשו, שהפיוס ביניהם מתחיל קודם כול בתוכנו.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת תולדות

01	מדוע דווקא התולדות האלה?
02	שלוש נשים, שלושה כוחות של ההיסטוריה
03	צדיק בן צדיק
04	שני אחים אויבים שיש לאחד
05	כור ההיתוך של מצרים
06	האהבה מתחילה אחרי הנישואין
07	האיש שחזר מהר המוריה
08	שלושה דברים ששבו אל האוהל
09	הקטורת מבושמת רק באחד-עשר
10	מתנות שלא היו כסף
11	מדוע לא בירך אברהם את בנו?
12	שנים־עשר נשיאים לפני שנים־עשר שבטים

הצגה

המילה "תולדות" פותחת כבר את סיפור השמים והארץ, ואחר כך את סיפורו של נח. ובכל זאת שום פרשה לא נקראה בשם הזה. היה צריך להמתין לפרשה הבאה אחרי זיווגם של יצחק ורבקה.

השאלה

מה מתחיל עם יצחק ורבקה, ולא התחיל עם נח?

התשובה

"אלה תולדת נח, נח... (בראשית ו, ט); "ואלה תולדת יצחק בן אברהם" (בראשית כה, יט).

הטעם פשוט מאוד, אומר הרב: תולדות של אמת פירושן שההיסטוריה אינה חוזרת על עצמה. ההיסטוריה איננה רצף פשוט של אירועים; היא מתקדמת, ומתחוללות בה תמורות. "אלה תולדות נח — נח": הוא לא הוליד אלא את עצמו. שם ההיסטוריה רק חוזרת על עצמה.

התמורות האלה התחילו בזיווגם של יצחק ורבקה. אין להקטין את המאורע הזה ולראות בו טיפה בים: כאן התחילה ההיסטוריה, והזוג הזה נשאר הדגם של הזיווג הראשון.

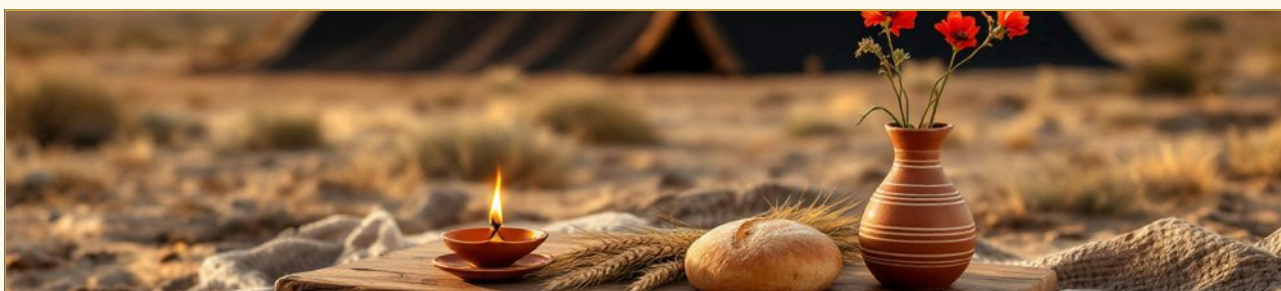
התולדות השלמות הן אלה של ההתחלה, תולדות השמים והארץ: תוכניות, כפי שהבורא הגה אותן. מרגע שהאדם נוטל על עצמו להביא את ההיסטוריה הזאת לתכליתה, היא נעשית צולעת, בלתי יציבה. לעת עתה אנו בתקופת הריון; אבל בסופו של כל מאמץ יש שכר.

מסקנת הרב

ההיסטוריה איננה סתם רצף של אירועים. לא — ההיסטוריה מתקדמת.

לקח לשולחן

משפחות רבות מעבירות בנאמנות את אותם הרגלים מדור לדור, בלי להוליד דבר. מה הוסיף כל אחד מאיתנו על מה שקיבל? ומה אנו חוזרים ועושים, סביב השולחן הזה, רק משום שתמיד עשו כך?

הצגה

אברהם ושרה נראים כזוג האידיאלי. ובכל זאת, אומר הרב, לא ביתם הוא הדגם של הזיווג הראשון. לאברהם היו גם הגר ואחר כך קטורה, ומדרש קושר כל אחת מנשותיו לאחד מבני נח.

השאלה

מדוע ביתם של אברהם ושרה אינו הדגם לזיווג, ואילו ביתם של יצחק ורבקה הוא הדגם?

התשובה

הרב מביא מדרש: אברהם נשא אישה מצאצאי כל אחד משלושת בני נח.

אברהם ושרה נשארו בחיקה של משפחה קרובה מאוד: שרה הייתה בתו של הרן, אחי אברהם. הייתה להם אותה תרבות, הם חלקו אותן אמונות, ושניהם נשאו את מידת החסד.

אבל לאברהם הייתה גם שפחה, הגר, ואחר כך אישה ששמה קטורה. לפי המדרש הזה, שרה באה משם, הגר מחם, קטורה מיפת. ושלושת בני נח האלה מייצגים את שלושת הכוחות המוליכים של ההיסטוריה: שם — רוחני כולו; חם — חומרי כולו; יפת — פונה אל האמנות, אל הצורות, אל יופיים של הדברים. אברהם ביקש להתיר אותם לשלמות אחת, כדי שלא יישארו נפרדים.

כל זה, מדגיש הרב, לא נקלט בזיווגם של יצחק ורבקה. עמם מתחיל דגם אחר.

מסקנת הרב

כל זה לא נקלט בזיווגם של יצחק ורבקה.

לקח לשולחן

במשפחתנו, מי נושא בעיקר את הרוחני, מי את החומרי, ומי את טעם היופי? האם אנו יודעים להחזיק את שלושת הכוחות האלה יחד, או שכל אחד נשאר בפנינתו? והאם זוג נבנה טוב יותר בין דומים, או בין אנשים שבאו מעולמות שונים?

הצגה

יצחק מגיע בגיל ארבעים לדרגה רוחנית נעלה. הוא עבר ניסיון נשגב, והחיים לצד אביו ודאי לא היו קלים. חז"ל מבחינים בין צדיק בן צדיק לבין צדיק בן רשע.

השאלה

מדוע קשה יותר להיות צדיק בן צדיק – וכיצד להתקדם בלי להתכחש לאב?

התשובה

"צדיק בן צדיק" ו"צדיק בן רשע".

קשה הרבה יותר להיות צדיק בן צדיק, אומר הרב. כשאתה בן רשע, אתה עושה מהפכה בתוך המשפחה, נוקט עמדה הפוכה ומייסד כיוון מחשבה אחר: זה קל יחסית. אבל כשאתה צדיק בן צדיק, לא תערער על אביך ולא על סבך. כיצד תתקדם אפוא?

שכן אם יצחק רק ממשיך, חוזר או מעתיק את דרכו של אביו, ההיסטוריה אינה מתקדמת: נשארים במצב של תולדות נח.

לכן יצחק עומד בפרספקטיבה שונה לגמרי מזו של אביו. הוא איש הדין, איש הישר. להסתפק בדרכו של אברהם — פירושו היה לאחוז רק בצד אחד של הדברים.

מסקנת הרב

זה צדיק אחר, אבל צדיק שאין בלעדיו.

לקח לשולחן

קל יותר לנתק את הקשר עם ההורים מאשר להמשיך אותם בלי להעתיק אותם. שכל אחד יאמר במה הוא שונה מאביו או מאמו בלי להתכחש להם. ואיזה צד שהם לא נטלו עלינו להביא?

הצגה

מידת החסד של אברהם נמשכה עד קצה אצל ישמעאל; ועשו נטל את דרך השכל וההיגיון הטהורים. שני קטבים, שגלוייתנו דבקו באחד מהם או באחר: המזרח והמערב.

השאלה

אם מלחמת שני האחים אמורה להיגמר יום אחד, היכן מתנהל המאבק תחילה?

התשובה

קיבוץ גלויות.

כל קוטב סופו שהוא תובע את מה שלא קיבל, מציין הרב. מי שירשו את חסדו של אברהם שואפים לצדק, לדין, עד כדי ניהול מלחמות בשמו; מי שירשו את ההיגיון הטהור נעשים שליחי האהבה. כל אחד אווזו בחלק שאינו שלו.

העם היהודי נושא בתוכו את שני הקטבים האלה: אלה חיו את הגלות אצל עשו, ואלה אצל ישמעאל. אלה שתי הנטיות היסודיות בתוך העם, וקיבוץ הגלויות הוא קודם כול קיבוץ שלהן.

וכאן יש להזהר. אם לא נכיר את עצמנו דרך מה שהבאנו מזה ומוזה, אם לא נאחד בתוכנו את שתי הירושות האלה, המלחמה בין ישמעאל לעשו תימשך. עלינו מוטל להתיך את הזהויות האלה.

מסקנת הרב

ואילו אנו — עלינו לאחד אותם יחד.

לקח לשולחן

לפעמים אנו מנציחים בינינו פילוגים שירשנו ולא בחרנו בהם. מה קיבלנו, בלי לדעת, מן הארץ שבה עברה משפחתנו את גלותה? ומה היינו יכולים ללמוד ממי שגלותם הייתה שונה משלנו?

הצגה

מדוע היה העם צריך לעבור דרך מצרים? הרב רואה בה כור ההיתוך שבו נמזגות הזהויות. אבל הוא מזכיר גם את מחירו של המעבר הזה: רק חמישית מן העם יצאה ממנו.

השאלה

מדוע עברים שנאמנים למסורת אבותיהם לא היו מוכנים לצאת ממצרים?

התשובה

חז"ל: רק חמישית מן העם יצאה ממצרים — "אחד מחמשה יצאו" (רש"י על שמות יג, יח).

עברנו במצרים, אומר הרב, כמו בכור ההיתוך של האנושות, כדי להתיר בתוכנו את הזהויות השונות ולשאת אותן עמנו. אבל השארנו מאחורינו אבדות רבות: ארבע חמישיות העם מתו במצרים. יצאה רק החמישית שהתכוננה לכך.

כשבא משה לבשר על היציאה, העם לא הכיר בו: הוא לא התכונן לכך. הוא הרגיש יהודי, הלך במסורת האבות ושמר עליהן. אבל זו הייתה רק מסורת. כשעמד בניסיון, לא היה מסוגל להגיב ולהראות שהוא מוכן להקריב הכול למען האמונות שבשמך דיבר.

ואילו מטרת ההיסטוריה היא להגשים את ה"בן אדם": מי שנושא בתוכו את ערכי זהותו, שנבראה בצלם אלוהים, ומסוגל בכל יום ללוש אותה ולעבד אותה.

מסקנת הרב

נכון שהלך במסורת האבות, ששמר עליהן, אבל זו הייתה מסורת.

לקח לשולחן

האם מסורת הנשמרת מתוך הרגל עומדת ביום הניסיון? איזו מצווה אנו מקיימים רק משום שתמיד קיימו אותה, ועל איזו היינו מוכנים להגן? כיצד אנו מתכוונים לכך, וכיצד אנו מכינים לכך את ילדינו?

הצגה

יצחק בן ארבעים כשהוא נושא את רבקה, ופער הגילים ביניהם ניכר. היא באה מעולם של עבודה זרה: בת בתואל, אחות לבן. ובכל זאת דווקא על הזוג הזה משתמשת התורה לראשונה במילה אהבה בין איש לאישה.

השאלה

מדוע האהבה הזוגית הראשונה בתורה היא גם זו שנראתה הכי פחות סבירה?

התשובה

"ויקח את רבקה ותהי לו לאשה ויאהבה" (בראשית כד, סז).

יש מן הרבנים שיעצו שלא להינשא מוקדם מדי: זיווג מוקדם עלול להיות מונע בידי התאוה והנאת האינטימיות יותר מאשר בידי השאיפה לבנות בית בישראל. לפני יצחק ורבקה לא הופיע ביטוי של אהבה, משום שהתאוה גברה על האהבה ועל השאיפה הרוחנית.

רבקה נתלשה מעולם של רמאות; חז"ל משווים אותה לשובשנה בין החוחים. היא רואה לראשונה אדם שכולו תפילה, ומבינה את מה שמפריד ביניהם. היא נשארת מלאת הערצה כלפיו — ואין פירוש הדבר שאין אהבה: אבימלך יפתיע אותם מאוחר יותר. מה שטוב בצנעת החדר אינו מוצג ברבים.

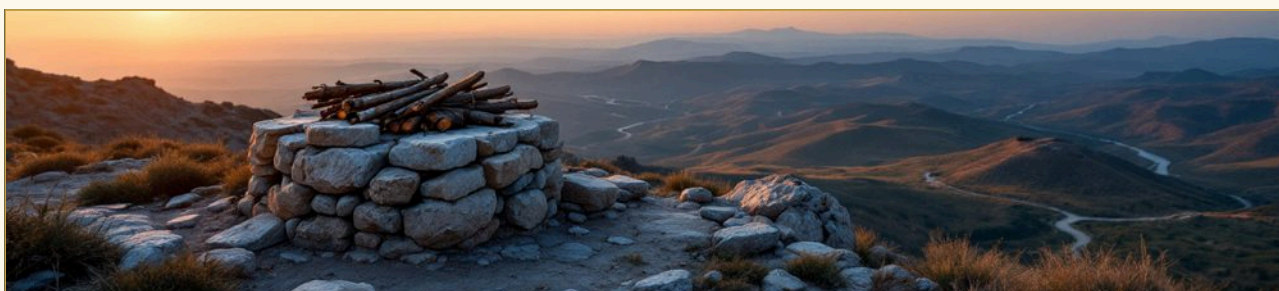
הכתוב אומר "ויאהבה" רק אחרי הנישואין. זה הזיווג היחיד שאין בו פילגש, לא שפחה ולא אישה שנייה: לכן התורה, שבמקומות אחרים מסתפקת ברמז, פורשת אותו על פני שני פרקים.

מסקנת הרב

הנישואין אינם נקודת הסיום של האהבה, אלא נקודת המוצא שלה.

לקח לשולחן

אנו סבורים שאת האהבה מוכיחים לפני, ושומרים עליה אחרי. מה בזוגיות שלנו התחיל באמת אחרי החתונה? ומה חדלנו לבנות ביום שבו חשבנו שהגענו?

הצגה

אחרי העקדה אומר הכתוב שאברהם שב אל נעריו; יצחק אינו נזכר. ההסברים רבים. הרב בוחר באחד ש"מוצא חן בעיניו מאוד", והוא מאיר את המקום שתתפוס רבקה בזוג.

השאלה

מה קורה למי שראה דבר יוצא דופן — ואז נושא על כתפיו את גורל הבית?

התשובה

"וישב אברהם אל נעריו" (בראשית כב, יט).

יצחק, אומר הרב, היה נסער כל כך מניסיון העקדה, שהיה כמו בעולם אחר. הוא לא העז אפילו לדבר על כך.

הרב עורך השוואה, ומדגיש שהיא שייכת לתחום הפוך לגמרי: אלה שעברו את המחנות ולא העזו עוד לדבר על כך. הדבר הטביע בהם חותם עמוק כל כך, שהיה צריך להמתין זמן רב כדי לשמוע מפייהם כמה עדויות.

זיווגם של יצחק ורבקה היה טהור כשלעצמו. אבל לא יצחק מכון אותו: רבקה היא שמנהלת את המהלך, שנוטלת בידיה את גורל העם. היא שתישא אותו, והיא תצליח.

מסקנת הרב

הוא לא העז אפילו לדבר על כך; הוא ראה דבר יוצא דופן.

לקח לשולחן

יש במשפחות שתירות שאינן אדישות. האם אנו מכירים משהו שאינו מדבר על מה שעבר? כיצד לעטוף אותו בלי לכפות עליו? ומי נוטל את המשא כשאחד מאיתנו כבר אינו יכול לשאת את הבית?

הצגה

יצחק מביא את רבקה אל אוהל שרה אמו. חז"ל אומרים ששלושה סימנים, שכבו מאז מות שרה, שבו לשם. בעיני הרב אין אלה ניסים להתפעל מהם, אלא שלוש דרישות.

השאלה

מהם שלושת הסימנים, ומדוע הם מכחננו של בית?

התשובה

רש"י על בראשית כד, סז: נר דולק מערב שבת לערב שבת, ברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האהל.

הראשון הוא נר השבת, שהיה נשאר דולק: להאיר את הבית ברוחניות של השבת.

השני הוא הברכה בהפרשת החלה: להקפיד שהבית לא יהיה בית סגור, אלא פתוח; לרומם את הלחם עד כדי לחלוק אותו עם הכהן, לשרת את המטרות הרוחניות עוד לפני שנהנים בעצמנו.

השלישי הוא הענן, השכינה ששרתה על האוהל: טהרת האינטימיות של בני הזוג. להקפיד שלא תגלוש לגסות, שגם בצנעה ישמרו על הערכים הרוחניים. כשיצחק רואה זאת, אומר הרב, היא באמת אשתו: אלה הקריטריונים.

מסקנת הרב

להקפיד שביתו לא יהיה בית סגור, אלא פתוח.

לקח לשולחן

מבין שלושת הסימנים האלה, איזה נחלש אצלנו השנה: האור, הנתינה, או הצניעות? שכל אחד ישיב ביושר. ומה יידרש כדי להדליק אותו מחדש לפני השבת הבאה?

הצגה

לפני תולדות יצחק מציין הכתוב שאברהם לקח אישה ושמה קטורה. מפרשים רבים מזהים בה את הגר, שחזרה בשם אחר.

השאלה

מדוע לשנות שם כדי לשוב – ומה אומר השם הזה על השבים?

התשובה

"ויסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה" (בראשית כה, א); רש"י: "זו הגר".

גם היום, כשרוצים לשנות את גורלו של אדם, של חולה למשל, מוסיפים לו שם: אין זה עוד אותו אדם, יש לו לבוש אחר, ממד חיים אחר. זה גם הטעם לשינוי השם אצל מי שבא להתגייר. הגר הייתה בת מלך; היא שאפה להיות שפחה בבית אברהם, כמעט חזרה למקורותיה, ואחר כך הייתה עדה להשגחה שהצילה את ילדה.

קטורה — מלשון קטורת. בין אחד-עשר סממניה הייתה החלבונה, שכשהיא נשרפת לבדה ריחה בלתי נסבל. אבל כשהיא מעורבת באחרים, היא — כמו המלח הנותן טעם לתבשיל — שמעוררת את ריח הכלל.

השתלבותה של קטורה חיובית בכך: כל הגר היא קטורה בכוח.

מסקנת הרב

היא אכן הראתה את דרך החזרה, את דרך התשובה.

לקח לשולחן

כולנו מכירים, במשפחה או בקהילה, את מי שאומרים עליו שהוא "מסריח" כשהוא לבדו. מה אנו עושים כדי שיהיה בתוך התערובת ולא בצד? ובאיזה כלל צריך כל אחד מאיתנו להשתלב כדי לתת את הטוב שבו?

הצגה

לאברהם היו ילדים נוספים, שנולדו מפילגשיו. הכתוב אומר שנתן להם מתנות לפני ששילחם קדמה, הרחק מיצחק. לא היה זה כסף.

השאלה

מה נותנים למי שמכירים בו אבל אי אפשר להשאירו לצדנו?

התשובה

"ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם מעל יצחק בנו... קדמה אל ארץ קדם" (בראשית כה, ו).

במילה "פילגש" מוצאים המדקדים את המילה "פלג", חלק: הקשר אינו שלם, הוא עונה על צורך, על תאונה בדרך. כך גם בכור שבו מתעצבת הזהות היהודית. יש מאמינים רבים באנושות, נטיות שונות, ובוודאי יש להן ערך.

המתנות האלה הן שמות, מסרים: קווי מחשבה, דרכים רוחניות מוגבלות מאוד. ודרך רוחנית אחת, כשהיא עומדת לבדה, עלולה להוליד אמונות מאגיות מכל סוג. יש צורך באלומת האור של כל הערכים שהתורה נושאת, שאף על פי שהיא מחולקת למצוות, היא נשמרת כאחדות שאין להוסיף עליה ואין לגרוע ממנה.

זרמים מדעיים ופילוסופיים רבים משכנעים מאוד, מפתים מאוד. אבל אין הם משום כך ערכי התורה.

מסקנת הרב

אברהם מכיר בהם, אבל אסור שידורו יחד עם יצחק.

לקח לשולחן

לעתים קרובות אנו מבלבלים בין כבוד לבין ערוב. איזה רעיון מפתה, שבא ממקום אחר, הכנסנו לביתנו בלי לבחון אותו? ומה יש לנו יקר כל כך להנחיל, שנסרב לדלל אותו?

הצגה

אברהם מת "זקן ושבע"; יצחק וישמעאל קוברים אותו יחד. אבל הוא לא בירך את יצחק בחייו. הקב"ה הוא שמברך את יצחק אחרי מותו.

השאלה

מדוע מוותר אב על ברכת מי שבחר בו?

התשובה

"ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו, וישב יצחק עם באר לחי ראי" (בראשית כה, יא).

אחרי המוות עולה שאלת הירושה. אברהם לא רצה להכריע, ולא רצה לברך את יצחק בחייו, פן יקשה הדבר מאוד על ישמעאל, ושנאתו לאחיו תזון מן התסכול הזה. אז נוטל הקב"ה את המשמרת, ויצחק יעביר אחר כך את הברכה הזאת ליעקב.

יש לשער את מה שאברהם נושא עמו. על שרה דיבר הכתוב על שני חייה; עליו — "בא בימים": הוא לא נשא רק את שנותיו, הוא נשא את ימיו, וכל אחד מהם נחשב. הוא נפרד מן העולם מכובד, מוכר בידי כל ילדיו ובידי כל הזרמים שיצאו ממנו.

ויצחק מתיישב ליד באר הרואה. השגחה שרואה אותנו בלי הרף אי אפשר להתעלם ממנה ואי אפשר להתחמק ממנה.

מסקנת הרב

הקב"ה הוא שנוטל את המשמרת. הקב"ה הוא שנותן את הברכה ליצחק.

לקח לשולחן

אנו נוטים להכריע בין ילדינו, וקוראים לזה בהירות. מה אמרנו או נתנו לאחד, בנוכחות האחר, שעלול היה לפגוע בו? ועל מה היינו מוכנים לוותר כדי לא להזין טינה ביניהם?

שנים־עשר נשיאים לפני שנים־עשר שבטים

הצגה

הפרשה מונה את תולדות ישמעאל: שנים־עשר נשיאים, עוד לפני שנים־עשר שבטי ישראל. אברהם התפלל על בן זה: "לו ישמעאל יחיה לפניך". הרב לומד מכאן לקח על מקומו של הענף הזה בהיסטוריה.

השאלה

מה לעשות כענף שהורחק מן השושלת: לשכוח אותו, או להמחין שישלים את דרכו שלו?

התשובה

"לו ישמעאל יחיה לפניך" (בראשית יז, יח); "שנים עשר נשיאים לאמתם" (בראשית כה, טז).

גם ישמעאל, אומר הרב, הפנים את הערכים האלה, את ההכרה הזאת, בסוף מסעו: חז"ל מציינים שעשה תשובה, ושמם מיתה נוחה, מוקף במי שתמכו בו. אי אפשר לעקור אותו, אי אפשר להתעלם ממנו, אי אפשר להשליך אותו לשולי ההיסטוריה.

שנים־עשר נשיאים באים לעולם לפני שנים־עשר השבטים. לעת עתה עדיין לא עולה מהם דבר: התולדות האלה קרובות יותר להגר המצרית מאשר לישמעאל בן אברהם.

ובכל זאת אלה תמורות הכרחיות, כי את ההריונות האלה אנו חווים מבפנים. כשנשלים אותם, הפרי ייראה בחוץ: בסילוק התוקפנות המוצהרת של ישמעאל כלפי יצחק, ושל עשו כלפי יעקב.

מסקנת הרב

זו ההיסטוריה המתקדמת, כך או אחרת, בעליות ובמורדות.

לקח לשולחן

לעתים קרובות יש במשפחה ענף שהורחק או שהתרחק. האם אנו מדברים עליו כעל דף שנסגר? מה נוכל לעשות, בתוך ביתנו שלנו, כדי שיום אחד יפנה הכעס בין אחים את מקומו?